

فصل سوم: (سبک خراسانی، وزن شعر فارسی، موازنه و ترصیح)

درسنامه

درس ۷ (سبک و سبک‌شناسی (سبک خراسانی))

سبک

تعریف: در اصطلاح ادبی شیوه خاص یک اثر یا آثار ادبی را «سبک» می‌نامند. سبک شعر: مجموعه ویژگی‌هایی که شاعر یا نویسنده در نحوه بیان اندیشه به کار می‌گیرد. سبک شخصی: شیوه بیان هر نویسنده یا شاعر، «سبک شخصی» اوست. علت تنوع سبک‌ها: به تعداد شاعران یا نویسندگان، سبک وجود دارد؛ زیرا اطلاعات، دانش، ذوق و استعداد‌های افراد متفاوت است. انواع سبک: سبک را از دیدگاه‌های مختلف می‌توان طبقه‌بندی کرد:

الف) طبقه‌بندی براساس نظریه ارسطو:

۱. براساس نام شاعر یا نویسنده: سبک فردوسی، سبک بیهقی
 ۲. براساس زمان و دوره اثر: سبک دوره غزنوی، سبک دوره مشروطه
 ۳. براساس موضوع و نوع: سبک عرفانی، سبک حماسی
 ۴. براساس محیط جغرافیایی: سبک آذربایجانی و سبک خراسانی
 ۵. به تناسب مخاطب: سبک عامیانه، سبک عالمانه
 ۶. براساس هدف: سبک تعلیمی، سبک فکاهی
 ۷. براساس قلمرو دانشی: علمی، فلسفی
- ب) طبقه‌بندی شعر فارسی براساس نظر ملک‌الشعرا بهار:
۱. سبک خراسانی (ترکستانی) (از آغاز شعر فارسی تا قرن ششم)
 ۲. سبک عراقی (از قرن ششم تا قرن دهم)
 ۳. سبک هندی (از قرن دهم تا قرن سیزدهم)
 ۴. دوره بازگشت (تمام طول قرن سیزدهم)
 ۵. دوره مشروطه
 ۶. دوره معاصر

توجه این تقسیم‌بندی بر مبنای حوزه جغرافیایی و تاریخی شعر است و بعضی از مکتب‌ها و سبک‌های فرعی را نیز می‌توان به آن افزود.

پ) طبقه‌بندی نثر فارسی براساس نظریه بهار:

۱. دوره سامانی (۳۰۰ تا ۴۵۰ ه.ق)
۲. دوره غزنوی و سلجوقی اول (۴۵۰ تا ۵۵۰ ه.ق)
۳. دوره سلجوقی دوم و خوارزمشاهیان (نثر فنی) (۵۵۰ تا ۶۱۶ ه.ق)
۴. دوره سبک عراقی (نثر مصنوع) (۶۰۰ تا ۱۲۰۰ ه.ق)
۵. دوره بازگشت ادبی (۱۲۰۰ تا ۱۳۰۰ ه.ق)
۶. دوره ساده نویسی (۱۳۰۰ ه.ق تا امروز)

توجه مکتب‌ها و سبک‌های ادبی محصول اوضاعی سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و... زمانه‌ای است که صاحبان آن مکتب‌ها و سبک‌ها در آن می‌زیسته‌اند.

سبک‌شناسی دوره اول

۱. شعر

نخستین آثار نظم زبان فارسی بعد از اسلام، ابتدا در «سیستان» و بعد در «خراسان بزرگ» پدید آمد. منظور از خراسان بزرگ: خراسان کنونی و افغانستان و تاجیکستان، ماوراءالنهر و ترکستان نام دیگر سبک خراسانی: سبک سامانی است؛ زیرا اوج آن در زمان سامانیان بوده است. سبک‌های فرعی خراسانی بر حسب زمان: سامانی، غزنوی و سلجوقی با ویژگی‌های مشترک. سبک دوره سلجوقی را «بینابین» می‌نامند؛ زیرا ویژگی‌های سبک عراقی هم در آن دیده می‌شود. شاعران معروف سبک خراسانی: رودکی، فردوسی، ناصر خسرو

ویژگی‌های شعر سبک خراسانی در سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری

الف) ویژگی‌های زبانی

۱. سادگی زبان شعر

۲. کم بودن لغات عربی و لغات بیگانه (به جز اصطلاحات دینی و علمی)

۳. تفاوت تلفظ برخی از کلمات در مقایسه با زبان امروز؛ **مثل:** یک - هزار به جای یک - هزار

۴. استفاده از دو حرف اضافه برای یک متمم؛ **مثل:** زدش بر زمین بر به کردار شیر

۵. کهنه بودن برخی لغات در مقایسه با دوره‌های بعد؛ مثل گبر، جوشن

ب) ویژگی‌های ادبی

۱. قالب عمده شعر، قصیده است، قالب‌های رایج دیگر: مسمط، ترجیع‌بند، مثنوی و قالب غزل نیز در اواخر این دوره رشد می‌یابد.

۲. استفاده طبیعی و در حد اعتدال از آرایه‌های ادبی

۳. قافیه و ردیف ساده

۴. استفاده از تشبیه حتی در توصیف پدیده‌ها

ج) ویژگی‌های فکری

۱. غلبه روح شادی و نشاط و خوش باشی در شعر

۲. واقع‌گرا بودن شعر و محسوس، عینی، ساده و طبیعی بودن توصیفات

۳. زمینی بودن معشوق

۴. حاکم بودن روح حماسه بر ادبیات این دوره

۵. ساده بودن اشعار پندآموز و اندرزگونه که جنبه عملی و دستوری دارد.

۶. مضمون اشعار: حماسه، مدح و اندرز

۷. سادگی فکر و کلام؛ یعنی هنوز با پیچیدگی‌های عرفانی، حکمی و اندیشه‌های فلسفی در نیامیخته است.

۲. نثر دوره اول

الف) دوره سامانی

ب) دوره غزنوی و سلجوقی

الف) دوره سامانی:

ویژگی‌های نثر این دوره:

۱. ایجاز و اختصار در لفظ و معنی

۲. کوتاهی جملات

۳. افزایش نشانه‌های جمع فارسی بر جمع عربی

۴. محتوای نثر این دوره: بیشتر علمی و گاه حماسی، تاریخی و دینی

نمونه آثار این دوره: ترجمه تفسیر طبری، تاریخ بلعمی، التفهیم و شاهنامه منثور ابومنصوری

ب) دوره غزنوی و سلجوقی:

ویژگی‌های نثر این دوره:

۱. اطناب (جملات طولانی)

۲. تمثیل و استشهاد به آیات و احادیث و اشعار

۳. حذف افعال با قرینه

۴. افزایش کاربرد لغات عربی نسبت به دوره قبل

نمونه آثار این دوره: تاریخ بیهقی، قابوس‌نامه، سفرنامه ناصر خسرو، سیاست‌نامه، کیمیای سعادت، کشف‌المحجوب

۱.	جاهای خالی را کامل کنید. الف) کتاب کشف‌المحجوب از نمونه‌های نثر دوره است. ب) در اصطلاح ادبی، شیوه خاص یک اثر یا آثار ادبی است. پ) نخستین آثار نظم زبان فارسی بعد از اسلام، ابتدا در و سپس در پدید آمد. ت) نام دیگر سبک خراسانی است.	(علامه هلی - فرداد ۱۴۰۲)
۲.	درست یا نادرست بودن جملات زیر را مشخص کنید. الف) واقع‌گرایی و توصیفات طبیعی از ویژگی‌های فکری شعر سبک خراسانی است. (علامه هلی - فرداد ۱۴۰۲) ب) تقسیم‌بندی شعر به تناسب مخاطب، براساس نظریه ارسطو به سبک عامیانه و عالمانه صورت می‌گیرد. (فرزادنگان بویراحمد - فرداد ۱۴۰۲) پ) سبک خراسانی به تناسب انتخاب حسب زمان به دو سبک فرعی سامانی و سلجوقی تقسیم می‌شود. ت) به مجموعه ویژگی‌هایی که شاعر یا نویسنده در نحوه بیان اندیشه به کار می‌گیرد، «سبک» می‌گویند. ث) به تعداد شاعران و نویسندگان جهان، سبک وجود دارد. ج) مکتب‌ها و سبک‌های ادبی محصول اوضاع سیاسی، فرهنگی، اجتماعی زمانه‌ای است که صاحبان آن مکتب‌ها و سبک‌ها در آن می‌زیسته‌اند. چ) طبقه‌بندی سبک مطابق با قلمرو دانشی، براساس نظریه ملک‌الشعرا بهار است.	درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
۳.	پاسخ درست را از داخل کمانک انتخاب کنید. الف) به شیوه بیان هر نویسنده یا شاعر می‌گویند. (سبک شخصی - سبک شعر) ب) از ویژگی‌های نثر دوره سامانی است. (ابجاز - اطناب) پ) در دوره غزنوی و سلجوقی دیده می‌شود. (حذف فعل به قرینه - تکرار فعل به ضرورت) ت) استفاده از دو نشانه برای یک متمم از ویژگی‌های (زبانی - ادبی - فکری) شعر سبک خراسانی است. ث) قالب عمده شعر سبک خراسانی (غزل - قصیده) است.	
۴.	با توجه به ویژگی‌های قلمرو سه‌گانه شعر در سبک خراسانی، کدام مورد <u>نادرست</u> است؟ الف) واقع‌گرا بودن شعر و توصیفات عمدتاً طبیعی و ساده (قلمرو ادبی) ب) طبیعی و معتدل بودن استفاده از آرایه‌های ادبی (قلمرو ادبی) ج) ساده بودن اشعار پندآموز و اندرزگونه (قلمرو فکری) د) حاکم بودن روح حماسه بر ادبیات (قلمرو فکری)	(کنکور سراسری - تیر ۱۴۰۲)
۵.	کدام گزینه از ویژگی‌های زبانی سبک خراسانی <u>نیست</u> ؟ الف) کهنه و مهجور بودن بخشی از لغات ب) سادگی فکر و کلام ج) استفاده از دو نشانه برای یک متمم د) کمی لغات عربی و بیگانه	(باقرالعلوم - فرداد ۱۴۰۲)
۶.	کدام گزینه از ویژگی‌های نثر دوره سامانی است؟ الف) حذف افعال به قرینه ب) استشهاد به آیات ج) کوتاهی جملات د) اطناب	(باقرالعلوم - فرداد ۱۴۰۲)
۷.	طبقه‌بندی سبک براساس نام شاعر یا نویسنده و زمان و دوره اثر، براساس نظریه کیست؟ الف) افلاطون ب) ملک‌الشعرا بهار ج) ارسطو د) قائم مقام فراهانی	
۸.	کدام گزینه از تقسیم‌بندی نثر فارسی براساس نظریه بهار <u>نیست</u> ؟ الف) دوره معاصر ب) دوره نثر فنی ج) دوره ساده‌نویسی د) دوره بازگشت ادبی	
۹.	کدام گزینه از ویژگی‌های زبانی شعر سبک خراسانی <u>نیست</u> ؟ الف) سادگی زبان ب) قافیه و ردیف ساده ج) کم بودن لغات عربی د) مهجور بودن برخی لغات	
۱۰.	کدام گزینه درباره ویژگی‌های قلمرو فکری شعر در سبک خراسانی <u>درست نیست</u> ؟ الف) معشوق آسمانی است. ب) شعر واقع‌گراست. ج) روح حماسه بر شعر حاکم است. د) فکر و کلام ساده است.	

۱۱.	متن زیر برگزیده‌های از کدام اثر ادبی است؟ و مربوط به کدام دوره است؟ «پس عبدالمطلب گفت که: «ایها الملک! من خداوند آشترم نه خداوند خانه، و مر این خانه را خداوندی هست، و او خود خانه خود را نگاه دارد.»
۱۲.	محمدتقی بهار برای شعر فارسی چند نوع سبک و دوره قائل است؟
۱۳.	چرا به سبک خراسانی، سبک سامانی نیز گفته‌اند؟
۱۴.	سبک خراسانی برحسب زمان به چند سبک فرعی تقسیم می‌شود؟
۱۵.	چرا به سبک دوره سلجوقی، «بینابین» می‌توان گفت؟
۱۶.	دو تن از شاعران معروف سبک خراسانی را نام ببرید.
۱۷.	دو مورد از ویژگی‌های زبانی سبک خراسانی را بنویسید.
۱۸.	دو مورد از ویژگی‌های ادبی سبک خراسانی را بنویسید.
۱۹.	دو مورد از ویژگی‌های فکری سبک خراسانی را بنویسید.
۲۰.	دو نمونه از آثار منثور دوره سامانی را نام ببرید.
۲۱.	دو مورد از ویژگی‌های نثر دوره سامانی را نام ببرید.
۲۲.	دو مورد از ویژگی‌های نثر دوره سلجوقی و غزنوی را نام ببرید.
۲۳.	نمونه‌های نثر دوره غزنوی و سلجوقی را نام ببرید.
۲۴.	با توجه به شعر زیر از رودکی، به پرسش‌ها پاسخ دهید. <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 45%;"> <p>می لعل پیش آر و پیش من آی از آن می مرا ده که از عکس او</p> </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 45%;"> <p>به یک دست جام و به یک دست چنگ چو یاقوت گردد به فرسنگ، سنگ</p> </div> </div> <p>(الف) دو ویژگی زبانی شعر را بنویسید. (ب) درباره ویژگی ادبی بیت دوم توضیح دهید. (پ) کدام ویژگی‌های قلمرو فکری سبک خراسانی در شعر دیده می‌شود؟</p>
۲۵.	متن زیر که از کتاب «تاریخ بلعمی» انتخاب شده است، مربوط به کدام دوره است؟ ویژگی‌های آن را بنویسید. «و چون به خرد نگاه کنی، بدانی که آفرینش او بر هستی او گواست و سپاس وی بر بندگان وی پیداست و نعمت‌های او بر بندگان وی گستریده است. سپاس داریم آن خدای را، برین نکویی‌ها که با بندگان خویش کرده است و درود بر محمد پیغامبر، بهترین جهان و گزین پیغامبران و نازنین همه فرزندان آدم و شفاعت خواه بندگان به روز بزرگ»
۲۶.	دو مورد از ویژگی‌های نثر زیر را که از کتاب «تاریخ بیهقی» انتخاب شده است، بنویسید. «دیگر روز به درگاه آمدی و با خلعت نبود، که بر عادت روزگار گذشته قیایی ساخته کرد و دستاری نشابوری یا قاینی، که این مهتر را رضی‌الله عنه» با این جامه‌ها دیدندی به روزگار. و از ثقات او شنیدم، چو بو ابراهیم قاینی کدخدایش و دیگران، که بیست و سی قبا بود او را یک رنگ، که یک سال می‌پوشیدی و مردمان چنان دانستندی که یک قباست و گفتندی: سبحان الله! این قبا از حال بنگردد؟»
۲۷.	متن زیر را که از کتاب «قابوس‌نامه» انتخاب شده است، بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید. «به روزگار خسرو، اندر وقت بوذرجمهر، رسولی آمد از روم. خسرو بنشست چنان که رسم ملوک بود؛ و رسول را بار داد. پس رسول با وزیر، بوذرجمهر، گفت: «ای فلان، همه چیز در عالم تو دانی؟» بوذرجمهر گفت: «نه، ای خدایگان!» خسرو از آن طیره شد و از رسول، خجل گشت. پرسید که همه چیز پس که داند؟ بوذرجمهر گفت: «همه چیز را همگان دانند و همگان هنوز از مادر زاده نشده‌اند.» (الف) متن فوق مربوط به چه سبکی است؟ (ب) دو مورد از ویژگی زبانی متن را بنویسید.

تعریف وزن: نظمی است بر مبنای کمیت هجاها؛ یعنی بر پایه چینش هماهنگ هجاهای کوتاه و بلند استوار است. علم عروض: علمی که قواعد وزن شعر و طبقه‌بندی وزن‌ها را از جنبه نظری و عملی تعیین می‌کند. واحد وزن در شعر فارسی و در بسیاری از زبان‌های دیگر: مصراع روش پیدا کردن وزن شعر: درست خواندن آن خط عروضی: درست خواندن و درست نوشتن شعر (خواندن واژه‌ها به همان شکلی که تلفظ می‌شود)

توجه در خواندن نباید شکل نوشتاری کلمات، ما را دچار اشتباه کند.

برای نمونه، کافی است شکل نوشتاری بیت را با صدایی که از خواندن آن می‌شنوید، مطابقت دهید؛ **مثال**

طاعت آن نیست که بر خاک نهی پیشانی

صدق پیش آر که اخلاص به پیشانی نیست

(سعدی)

وقتی بیت را درست بخوانیم «طاعت آن» به صورت «طاعتان» و «پیش آر» به صورت «پیشار» تلفظ می‌شود. در تعیین وزن می‌کوشیم، شعر را همان‌گونه که می‌خوانیم یا می‌شنویم، بنویسیم. این خط، خط عروضی نامیده می‌شود.

قواعد نوشتن به خط عروضی

۱. هرگاه واژه‌ای با مصوت شروع شود، یعنی قبل از واج مصوت، همزه داریم؛ اگر واج قبل از همزه صامت باشد، همزه حذف می‌شود؛ **مثال** سر آغاز ← سراغاز
بنی آدم اعضای یک پیکرند: بنی آدم‌عضای یک پیکرند
و اگر واج قبل از همزه مصوت باشد همزه خوانده می‌شود؛ **مثال** همه از: هم‌آز
۲. حرکات (مصوت‌های کوتاه) گذاشته شود؛ **مثال** ای چشم چراغ‌ه‌ه‌لِ بَینِش

توجه «و» عطف و ربط به صورت مصوت کوتاه ـ بر روی آخرین واج قبل از خود نوشته می‌شود؛ **مثال** من و تو: مَن و تُو

۳. حروفی که نوشته می‌شوند؛ اما خوانده نمی‌شوند، در خط عروضی حذف می‌شوند؛ **مثال** خویش ← خویش چه ← چه ← چ
۴. حروف مشدد را دو بار می‌نویسیم؛ **مثال** صیاد ← صی‌یاد صی‌یاد ← دَر زَند دَر زَند
تقطیع هجایی: «تقطیع» یعنی قطعه قطعه کردن شعر به هجاها و ارکان عروضی:
الف) ابتدا هجاهای شعر را با دقت جدا می‌کنیم و مرز هر هجا را با خط عمودی کوتاهی مشخص می‌کنیم.
ب) سپس علامت هر هجا (کوتاه، بلند، کشیده) را زیر آن می‌نویسیم.
بادآوری: حرکات (مصوت‌های کوتاه) در شمارش، مانند دیگر حروف شمرده می‌شوند.
پ) هجاهای مصراع دوم را نیز زیر هجاهای مصراع اول می‌نویسیم و علامت هر هجا را می‌گذاریم.
در نهایت می‌بینیم که نظم و ترتیب و تعداد هجاهای مصراع دوم، دقیقاً مثل مصراع اول خواهد بود.

کلمه ۱. آخرین هجای هر مصراع نیز چه کوتاه (U) باشد، چه کشیده (U-)، زیر آن علامت هجای بلند (-) می‌گذاریم؛ زیرا آخرین هجا در مصراع همیشه بلند است.

۲. برای شمارش واج‌ها، مصوت‌های بلند (آ - ی - و) را دو واج حساب می‌کنیم.

مثال تقطیع هجایی:

هم تو ببخشای و ببخشای ای کریم

از پی توست این همه امید و بیم

(نظامی)

بیم	دُ	می	مُ	م	هَ	تین	تُس	ی	پ	عز
-	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-
ریم	ک	شی	نِخ	پ	ی	شا	نِخ	پ	ت	هم
-	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-

نکات تقطیع بیت بالا: